

**Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունը
Կ. Պոլսի կոնֆերանսում**

Յուրիկ Ղույան

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.1-185>

Հանգուցային բառեր. *Հայկական հարց, կոնֆերանս, պատվիրակություն, բանակցություն, տարածքային հարցեր, դեսպան, անկախություն, պայմանագիր*

Նախաբան

Մերօրյա աշխարհաքաղաքական ու տարածաշրջանային զարգացումների, հայ-թուրքական բանակցությունների պայմաններում Հայաստանի առաջին Հանրապետության պատմության՝ մասնավորապես արտաքին քաղաքականության ուսումնասիրությունը ոչ միայն կարևոր է, այլև արդիական՝ հասկանալու համար տարածաշրջանի նկատմամբ ինչպես Թուրքիայի, այնպես էլ եվրոպական պետությունների հետաքրքրություններն ու հետապնդած նպատակները: Բաթումի պայմանագրի կնքումը տեղի ունեցավ առանց Թուրքիայի դաշնակիցների մասնակցության: Գերմանիան, կանգնած լինելով Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի վրա, հանդես եկավ Բաթումում ընդունված որոշումները վերանայելու առաջարկությամբ: Գերմանիան մտադիր չէր իր տնտեսական շահերը գոհաբերելու Թուրքիայի քաղաքական նպատակներին: Նախատեսվեց Կ.Պոլսում հրավիրել խաղաղության կոնֆերանս, որտեղ պիտի լուծվեին Թուրքիայի և Կովկասի միջև գոյություն ունեցող բոլոր չլուծված հարցերը, ինչպես նաև սահմանային հարցերը Անդրկովկասյան հանրապետությունների միջև [10, 186]: Խրախուսված այն հնարավորությունից, որ Հայաստանը ստիպված չի լինի վավերացնելու Բաթումի պայմանագիրը, Հայոց Ազգային խորհուրդը շտապ մի պատվիրակություն ուղարկեց Կ. Պոլիս [5, 8]:

ՀՀ պատվիրակության բանակցությունները Քառյակ Միության ներկայացուցիչների հետ

Հայկական պատվիրակությունը Կ. Պոլիս ուղևորվեց Օսմանյան կառավարության հրավերով [5, 8], ուր բանակցություններ էր վարելու Օսմանյան Թուրքիայի ու նրա դաշնակից պետությունների հետ: Հայկական պատվիրակության գործունեությունը նպատակաուղղված էր լինելու հայ ժողովրդի շահերի տեսանկյունից ծանր ու անընդունելի Բաթումի պայմանագրի համեմատավելի նպաստավոր պայմանագրի ստորագրումն ապահովելուն [7, 109]: Հայաստանի Հանրապետության համար կենսական էին նրա անկախության միջազգային ճանաչումը, պետության սահմանների ընդլայնումն ու դրանց

անվտանգությունը, ժողովրդի կյանքի խաղաղ պայմանների ապահովումը [7, 108]: Պատվիրակությունն ուներ հետևյալ կազմը՝ նախագահ՝ Ավ. Ահարոնյան, պատվիրակներ՝ Ալ. Խատիսյան, Մ. Պապազանյան, զինվորական խորհրդական՝ գեներալ Գ. Կորգանյան, խորհրդական քաղաքացիական և աշխարհագրական խնդիրների համար՝ Գ. Խատիսյան և Մ. Բունիաթյան, գործերի կառավարիչ և առաջին քարտուղար՝ Հ. Քոչարյան, քարտուղար և հաշվապահ, միաժամանակ և տպագրող՝ Ս. Միրզոյան, քարտուղար և թարգման՝ Ֆ. Թախթաշյան, Լ. Լիսիցյան – դիվանագիտական կուրիեր և քարտուղարի օգնական, համհարզ առաջին – գնդապետ Շահբազյան, երկրորդ համհարզ – պորուչիկ Աղաբաբյան, կուրիերի դիպլոմատիկ – Հովհ. Բերբերյան, սպասավորներ Ա. Հարությունյան և Զ. Սիմոնյան [3, 228]: 1918 թ. հունիսի 13-ին Թիֆլիսից ճանապարհ ընկած հայկական պատվիրակությունը Կ. Պոլիս է հասնում հունիսի 19-ին [3, 119]: Պատվիրակությունը հունիսի 22-ին այցելում է Թալեաթին, Էնվերին, Ջեմալին, Խալիլին, Կ. Պոլսում գերմանական դեսպան Ի. Հ. Բերնսդորֆին: Հատկապես նվաստացուցիչ էին հանդիպումները մեծ վեզիր Թալեաթի և ռազմական նախարար Էնվերի հետ: Ավ. Ահարոնյանի, Ալ. Խատիսյանի և առաքելության քարտուղար Հակոբ Քոչարյանի զեկուցագրերը նկարագրում էին նվաստացուցիչ հանդիպումները Էնվերի և Թալեաթի հետ: Աղերսարկումները այնքան նվաստացան, որ ստիպված երախտագիտություն հայտնեցին Օսմանյան կայսրությանը՝ հայկական հանրապետության հիմնադրումը թույլատրելու համար: Այս քննարկումների ընթացքում Թալեաթը հայկական աղետի մեղքը գցում էր քրդերի, զինվորական իշխանությունների և տեղական անպատասխանատու պաշտոնյաների վրա, բայց նաև դատապարտում էր հայերին օսմանյան հայրենիքի նկատմամբ անհավատարմության համար [9, 55]: Առաջին իսկ հանդիպումների ժամանակ հայկական պատվիրակությունը Թալեաթ փաշային, ապա և Էնվերին ներկայացնում են Հայաստանի ազգաբնակչության սարսափելի կացությունը, գաղթականների թշվառ վիճակը, հանրապետության սահմանափակ տարածքների պատճառով կենսագործունեության հնարավորության բացակայությունը [2, 264]: Թալեաթ փաշան առանձին կարևորություն չի տալիս Հայաստանի անկախության հռչակագրին և հայ ժողովրդին հուզող կենսական խնդիրներին: Թուրքական բարձրաստիճան պաշտոնյաները հանդիպումների ընթացքում պատվիրակների գործնական հարցադրումներին տալիս են վերացական ու խուսափողական պատասխան: Բանակցությունների ընթացքում թուրքական կողմից շողոքոթությունների պակաս չկար, սակայն գործնական քայլերը բացակայում էին: Հայ պատվիրակները այցելությունից տպավորություն են ստանում, որ թուրքերը ցանկանում են կոնֆերանսը վեր ածել հասարակ ձևականության: Թուրքերը շեշտում էին, որ Բաթումում ամեն ինչ վերջացած

է, դաշնագիրը՝ ստորագրված, ուստի պետք էր, որ միայն ձևականորեն ստորագրեին նաև տերությունները [3, 171]:

Հայ-թուրքական բանակցությունների ընթացքում քննարկվող հիմնական հարցերից մեկը վերաբերում էր Թուրքիայի ու Հայաստանի միջև միություն ստեղծելու հարցին: Դեռևս հունիսին Էնվեր փաշայի հետ հայկական պատվիրակության առաջին հանդիպման ընթացքում նա խոսակցություն է բացում Թուրքիայի ու Հայաստանի միջև միության մասին: Էնվեր փաշան հայ պատվիրակներին վերապահությամբ էր ընդունում, համակրանք չէր ցուցաբերում և կտրականապես մերժում էր Հայաստանի համեստ ընդլայնման ամեն մի խնդրանք [10, 56]: Էնվեր փաշան, հայերին կշտամբելով օսմանյան հայրենիքի նկատմամբ անհավատարմության, Ռուսաստանի և Անգլիայի հետ հույսեր կապելու համար, Հայաստանի կառավարությունից պահանջում էր Թուրքիայի հետ լինել ոչ միայն լավ հարևաններ, այլև լավ դաշնակիցներ, նրա հետ մտնել կոնֆեդերացիայի մեջ, կնքել «սրտակից համաձայնություն» [8, 110]: Էնվերի փաշայի նախագիծը Հայաստանի կառավարության մոտ ոչ մի խանդավառություն չառաջացրեց, ուստի և չէր շտապում պատասխանի հարցում: Էնվերը ավելացնում է, որ մինչ սրտակից համաձայնագրի կամ համադաշնության մասին պայմանագրի ստորագրումը ոչ մի կարևոր հարցեր – ոչ տարածքային, նույնիսկ փախստականների – չեն կարող ընդունվել քննարկման համար [20, 58]:

Անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների սահմանային վեճերը Կոստանդնուպոլսում դրվեցին կենտրոնական տերությունների ներկայացուցիչների առջև: Այնուհանդերձ, նրանք շարունակում էին հանդիպումներ ունենալ առանձին պետական գործիչների հետ՝ ներկայացնելով նոր հուշագրեր և պահանջագրեր [10, 290]: Հանդիպումների ընթացքում հայկական պատվիրակությունը, որպեսզի սպացուցեր իր պահանջների արդարացիությունը, քննարկման ներկայացրեց աղյուսակներ, քարտեզներ և վիճակագրական տվյալներ: Եթե հանրապետությունը տարածվեր մինչև Բրեստ-Լիտովկի գծած սահմանները, կընդգրկեր շուրջ 52.000 քառակուսի կիլոմետր և կունենար գոյատևելու հնարավորություն: Բայց խնդիրը չափազանց բարդ էր, քանի որ այս տարածքի մեծ մասը՝ Երևանի նահանգը և Ելիզավետպոլի ու Թիֆլիսի նահանգների մի քանի շրջաններ, պահանջվում էին նաև կամ Վրաստանի և կամ Ադրբեջանի կողմից: Եթե անգամ Օսմանյան կայսրությունը հանձներ Բրեստ-Լիտովկի սահմաններից արևելք ընկած հողերը, Հայաստանը կընդգրկեր պարզապես Անդրկովկասի միայն 8 տոկոսը՝ հազիվ 15. 500 քառակուսի կիլոմետր տարածք՝ նաև Վրաստանի և Ադրբեջանի հավակնությունները իրագործվելու պայմաններում: Կենտրոնական տերությունները կարող էին, սակայն, արդարություն և խաղաղություն հաստատել

տարածաշրջանում՝ հավանություն տալով հայկական առաջարկին, որով Ադրբեջանին տրամադրվում էր Անդրկովկասի 38 տոկոսը, Վրաստանին՝ 33 տոկոսը և Հայաստանին՝ 29 տոկոսը: Այսպիսի լուծմանը առարկեցին Եվգենի Գեգեչկորու գլխավորած վրացական պատվիրակությունը և ադրբեջանական պատվիրակությունը [9, 57]: Ադրբեջանը նաև վիճարկում էր Վրաստանի իրավունքը Թիֆլիսի նահանգի մի զգալի տարածքի վրա՝ պահանջելով ամբողջությամբ կամ մասամբ Սդնախի, Թիֆլիսի, Բորչալուի, Ախլցխայի և Ախալքալաքի շրջանները, և քանի որ Հայաստանն էլ պահանջում էր Ախալքալաքն ու Բորչալուի կեսը, ուստի բոլոր երեք Անդրկովկասյան հանրապետություններն էլ ներքաշված էին այս մրցակցության մեջ: Ադրբեջանի տարածքային հավակնությունները, որ շատ ավելի ընդարձակ էին, քան մյուս պետություններինը, ընդգրկում էին Անդրկովկասի գրեթե երկու երրորդը, և եթե դրանք բավարարվեին, ապա Հայաստանը կսահմանափակվեր շուրջ 8.000 քառակուսի կիլոմետրով, փոքր-ինչ ավել, քան 1918 թ. հունիսին հանրապետության նախապես փրկված լեռնոտ տարածքը: Կ.Պոլսում գտնվող հայկական պատվիրակության նախագահ Ավետիս Ահարոնյանը Բաթումում գտնվող հայկական պատվիրակության ղեկավար Սամսոն Հարությունյանին հուլիսի 4-ին ուղարկված հեռագրում պահանջում էր. «հատուկ ցրիչի միջոցով մանրամասն նամակներ և Հայաստանի 20 վերստ մասշտաբով տասնյակ քարտեզներ ուղարկեք» [6, 177]:

1918 թ. հուլիսի 8-ին Կ.Պոլսի համաժողովի հայկական պատվիրակությանը ուղարկված հեռագրում ՀՀ կառավարությունը պահանջում էր ուղղում մտցնել Բաթումի պայմանագրի մեջ և Շուշիի, Կարեազինոյի, Ջիվանշիրի, Գանձակի, Զանգեզուրի, Դարալագյազի, Շարուրի և Նախիջևանի տարածքները ճանաչել որպես ՀՀ անբաժանելի մաս: Ադրբեջանն իր հերթին շտապում էր «թուրքական սվիններով գրավել Ղարաբաղը և այնտեղ նշանակել իր պաշտոնյաներին» [1, 18]:

«Ադրբեջանական պատվիրակությունը ելնելով հարցի կարևորությունից ջանք չէր ինայում չեզոքացնելու հարևան Վրաստանի ու Հայաստանի Ադրբեջանից ունեցած տարածքային պահանջները: Ադրբեջանական պատվիրակության համար ամենից շատ պրոբլեմներ ստեղծում էին հայկական պատվիրակները, որոնք փորձում էին իրենց օգտին զիջումներ ստանալ ինչպես Թուրքիայից, այնպես էլ Ադրբեջանից» [19, 138-139],– տեղեկացնում էր Սամեդ Էմին Ռասուլզադեն: Ըստ Ռասուլզադեի՝ Էնվեր փաշային ներկայացրած նախագծի՝ հայերը Թուրքիայից պահանջում էին Սուրմալուն, Նախիջևանը, Ախալքալաքը, Էջմիածինը և Երևանը, իսկ Ադրբեջանից՝ Ղազախի, Ղարաբաղի, Զանգեզուրի և Օրդուբադի գավառները [19, 138-139]: Այդ կապակցությամբ ադրբեջանական կառավարության ղեկավար Ֆ.Խոյսկին, Է.

Ռասուլզադեին հրահանգավորելով, գրում էր. «Ձեզ պետք է ամենուր պաշտպանել Ադրբեջանի սահմանները, եթե հայերը Ղարաբաղի նկատմամբ հավակնություններ հանդես բերեն, այդ դեպքում հրաժարվեք Երևանը և Ղազախի շրջանի մասը հայերին հանձնելուց, իսկ եթե հայերը կանգնած կմնան բանավոր համաձայնության վրա, ապա նույնիսկ կարելի է նրանց զիջել Երևանի գավառի մի մասը» [19, 139]: Հայաստանի հետ սահմանային վեճերում Է. Ռասուլզադեն զբաղեցնում էր բավականին կոշտ դիրքորոշում՝ հանդես գալիս հայկական կողմին որևիցե զիջում անելու դեմ: «Հայերին այդ հարցերով զիջման գնալով նշանակում է հնարավորություն տալ բորբոքելու նրանց ախորժակը» [19, 139],– ասվում էր Մ. Հաջինսկուն ուղարկած նրա հաղորդման մեջ:

Իր կենսական տարածքների ընդլայնմանը ձգտող ՀՀ պատվիրակությունը մի շարք փորձեր արեց՝ Թուրքիայի ղեկավարների մոտ արժարժեքով տարածքային հարցեր [2, 264]: Տարածքային հարցերում Թուրքիան անվերապահ աջակցում էր Ադրբեջանին ու վճռականորեն դեմ արտահայտվեց Ղարաբաղն ու Չանգեզուրը Հայաստանին տալու հարցին:

Կոնֆերանսը, որ առաջարկվել էր բացել հունիսին, հետաձգվեց երեք շաբաթով՝ կապված այն բանակցություններով, որ այդ ժամանակ անմիջականորեն տեղի էին ունենում Գերմանիայի ու Թուրքիայի միջև: Հուլիսի 4-ին Ավ. Ահարոնյանը Կ. Պոլսից հաղորդում էր, որ «Կոնֆերանսը կսկսի երկու շաբաթից» [6, 177]: Իսկ արդեն հուլիսի 23-ին նա հեռագրով հայտնում է, որ կոնֆերանսի բացման վերաբերյալ դեռևս չի հաղորդվում [11, 125]:

ՀՀ պատվիրակությունը Կ.Պոլսում հավատարմագրված դեսպանների հետ պարբերական հանդիպումների ընթացքում քննարկում էր Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի վավերացման, Բաթումի պայմանագրի անօրինականության, Հայաստան գինվորական և դիվանագիտական ներկայացուցիչներ ուղարկելու, այլ երկրների կողմից Հայաստանին ռազմական աջակցություն ցույց տալու հարցերը: Նրանց հանձնվել էին քարտեզներ, տնտեսական, պատմական, աշխարհագրական բնույթի զեկուցագրեր, տեղեկանքներ ու հուշագրեր [12, 162]: Ամփոփելով Կ.Պոլսում հանդիպումների ու քննարկումների առաջին արդյունքները՝ 1918 թ. հուլիսի 19-ին Ավ. Ահարոնյանը ազգային խորհրդին գրում է. «Ինչ էն մտածում թուրքերը դեպի Բրեստ-Լիտովսկի սահմանները գնալու մասին՝ տակավին չիմացանք, բայց բոլոր դեսպանները՝ բուլղարական, գերմանական և ավստրիական, միաբերան պնդում են, որ իբր թե Բաթումի դաշնագիրը չեն ընդունում, չեն ընդունելու և այս հայեցակետը պիտի լինի առաջիկա կոնֆերանսի հիմունքը» [13, 125]: Այսպիսով՝ Կ. Պոլսի հայկական պատվիրակության համար գնալով պարզ էր դառնում, որ խորհրդաժողովը շուտով չի կայանալու: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ «Գերմանացիները հապաղումի պատճառը բարդում էին թուրքերի վրա, մինչ-

դեռ էնվերը և Թալեաթը իրենց հերթին պատասխանատվությունը գցում էին Բեռլինի վրա: Երկու կենտրոնական տերությունների տեսակետերն այնքան խիստ էին հակադրված միմյանց, որ երկուսն էլ չէին ուզում մերկացնել իրենց անհամաձայնությունները միջազգային խորհրդաժողովի առջև» [9, 55]: Պատճառներից մեկն էլ Բրեստ-Լիտովսկի և Բաթումի պայմանագրերի հարցում թուրք-գերմանական հակասությունն էր: Հայկական հարցի և ընդհանրապես Անդրկովկասին վերաբերող բոլոր հարցերի լուծման ծանրության կենտրոնը տեղափոխված էր Բեռլին: Կ. Պոլսում ու Բեռլինում գտնվող հայկական զույգ պատվիրակությունները հույսեր էին կապում Քառյակ դաշինքի երկրների՝ գլխավորապես Գերմանական կայսրության հետ:

Գերմանացիները աջակցության խնդրանքով Թիֆլիսում իրենց դիմած հայկական կառավարությանը պատասխանեցին, որ գերմանական ազդեցությունը միայն Վրաստանի վրա է տարածվում [20, 49]: Անդրկովկասի նկատմամբ Գերմանիայի դիրքորոշումը հանգում էր հետևյալին. «Անդրկովկասի երկու՝ վրացա-հայկական ու թաթարական մասերի բաժանման գաղափարը այժմ, երբ Անդրկովկասյան միությունը քանդվել էր, անշուշտ, հանդիսանում է միակ հնարավորը այն բանի, որ ծայրահեղ դեպքում ինչ-որ բան մեզ համար կփրկվի...» [20, 243].- ասված էր հունիսի 28-ին Կ. Պոլսի կայսերական Գերմանիայի ներկայացուցչությանը Բեռլինից ուղարկված կառավարական դիրքորոշման մեջ [7, 35]: Գերմանիան համառորեն մերժում էր Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական ճանաչումը՝ հայտարարելով, թե չի ընդունի Բաթումի պայմանագիրն անգամ Հայաստանի կողմից այն վավերացնելու դեպքում: Ավելին՝ ԱԳ նախարարի տեղակալ Գյոպերտը նույնիսկ հավանություն չէր տալիս Հայաստանի կառավարության ներկայացուցիչների Բեռլին գալուն՝ նշելով, թե դրանով հայերը գրգռած կլինեն տաճիկներին [14, 49, 50]: Կ. Պոլսում Գերմանիայի դեսպան Ի. Հ. Բերնսդորֆը հունիսի 23-ին Ավ. Ահարոնյանի և Ալ. Խատիսյանի հետ տեսակցության ժամանակ մատնանշում էր, որ Գերմանիան կանգնած է Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագրի տեսակետի վրա՝ առաջ քաշելով Վրաստանի և Հայաստանի որևէ հիմունքներով «փոխադարձ համաձայնությամբ միանալու» գաղափարը: Ըստ դեսպանի՝ «Գերմանիան հատկապես հետաքրքրվում է Վրաստանով այն պատճառով, որ նրա և Վրաստանի միջև վաղուց ի վեր գոյություն ունեւ առանձին համաձայնություն, իսկ Հայաստանի վերաբերմամբ այդպիսի բան չկա» [2, 267]: Գերմանիան, որ պարտավորվել էր ճանաչել Վրաստանի անկախությունը, մտադիր չէր բավարարել հայկական խնդրանքներն ու ստանձնել Հայաստանի հովանավորությունը, առավել ևս՝ պաշտպանել հարևան Վրաստանի ու Ադրբեջանի տարածքային հավակնություններին: Թուրքիայում Գերմանիայի դեսպան Ի. Հ. Բերնսդորֆը Կ. Պոլսից 1918 թ. հուլիսի 8-ին Բեռլին ուղարկած

գրության մեջ, անդրադառնալով անդրկովկասյան հանրապետությունների միջև սահմանային հարցի կարգավորմանը, կարծիք էր հայտնում, որ Անդրկովկասյան պետությունների սահմանների վերջնական ու բացառապես ճիշտ որոշումը պետք է պարտադիր կերպով կատարվի Կոստանդնուպոլսի կոնֆերանսի միջոցով, այնպես որ հնարավորության սահմանում պիտի պաշտպանվեն վրացական շահերը (օրինակ՝ Սուլուսում, Զաքաթալա, Բորչալուի գավառ) [19, 550]: Ըստ նրա՝ Վրաստանը մտնելու էր գերմանա-ավստրո-հունգարական շահերի ոլորտը, Ադրբեջանը՝ թուրքական, իսկ Բաքուն՝ ռուսական (նկատի ուներ Խորհրդային Ռուսաստանը): Ինչպես տեսնում ենք, Հայաստանը հիշյալ ցանկից դուրս էր, և զուր էին Գերմանիայից նրա ակնկալիքները: «Վրացիք օգտվում են մեր հովանիից, թաթարները՝ թուրքերի, դուք էք, որ մնացել եք օդի մեջ, թող ավստրիական հովանին էլ ձեզ վրա լինի, նամանավանդ, որ Ավստրիան բնավ կասկածներ չի հարուցանել, թե շահեր է հետապնդում, ինչ մեզ են վերագրում» [13, 125],– ասել էր գերմանական դեսպան Ի. Ն. Բերնսդորֆը: Գերմանիայի արտաքին գործերի գծով պետական քարտուղար Պ. Ֆոն Հինցեի հետ հուլիսի 26-ին ունեցած հանդիպումից և նրա բարեհաճ համաձայնությունը ստանալուց հետո հայկական պատվիրակությունը հուշագրերով խնդրում էր ճանաչել Հայաստանի անկախությունը, շուտափույթ 3-4 հազար զինվոր ուղարկել Անդրկովկաս Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով նախատեսված սահմաններն ապահովելու, հայ փախստականների տունդարձը կազմակերպելու նպատակով կանխել թուրքերի կողմից հայկական գավառներին սպառնացող վտանգները, Երևանում նշանակել գերմանական դիվանագիտական ներկայացուցիչ, առևտրական կոմիսար կամ ներկայացուցիչ՝ պարտավորվելով անմիջապես Գերմանիա առաքել պղինձ և բամբակ [16, 163-164]: Պ. Ֆոն Հինցեի հետ գրույցից ստացած ընդհանուր տպավորությունն այն էր, որ Գերմանիան հնարավորություն չպետք է ունենա Հայաստանին իրապես օգնելու՝ ստիպելով Թուրքիային հեռանալ գրաված վայրերից, որովհետև Գերմանիան շատ էր վախենում, որ Թուրքիան կարող է միանալ Անգլիային ու Ֆրանսիային:

Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի և Բուլղարիայի կողմից Բրեստի դաշնագրի վավերացման մասին հայ պատվիրակները տեղեկացան հուլիսի առաջին կեսին: Դաշնագրերը վավերացնելու ցանկություն էր հայտնել և Հազգը փաշան՝ վերապահումով, որ Բրեստի պայմանագիրը ընդունում են այն չափով, ինչ չափով չի հակասում Բաթումի պայմանագրին [2, 277]: Թուրքերն ամեն կերպ փորձում էին կառչած մնալ Բաթումի պայմանագրից, հատկապես այն կետերից, որոնք վերաբերում էին Հայաստանին:

Կ. Պոլսում Հայաստանի դրությունը թեթևացնելու համար գերմանական դեսպանի հետ բանակցությունները հաջողություն չունեցան: Կոմս Բենս-

դորձը, արտահայտելով իր կարծիքը, օգոստոսի 12-ին հայկական պատվիրակությանը հայտարարեց, որ ոչ մի միջոց գոյություն չունի Թուրքիայի վրա ճնշում գործադրելու համար ու խորհուրդ տվեց դիմել Իսպանիային: Ըստ նրա՝ Իսպանիան, լինելով չեզոք ու Թուրքիայի վստահությանը վայելող երկիր, կարող էր օգնել Հայաստանին: Բերնսդորֆը ավելացրեց, որ նրա կառավարությունը և անձամբ ինքը հանդիսանում են հայկական անկախության կողմնակիցը [20, 54], բայց չեն կարող պնդել, որ թուրքերը սահմանափակվեին Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով սահմանած տարածքներով, քանի որ Գերմանիայի դրությունը այնպիսին չէ, որ նա Թուրքիայի հանդեպ չափազանց անհանդուրժող դիրք գրավի: Սակայն, երբ հերթը հասնում էր գործնական քայլերին, գերմանական դիվանագետները, մոռացության մատնելով խոստումները, հրաժարվում էին Թուրքիայի վրա ճնշում գործադրելուց: Թուրքիային պատերազմ հայտարարելը կամ ռազմական ու ֆինանսական աջակցությունից զրկելը նրանք համեմատում էին ինքնասպանության հետ՝ բացատրելով, որ Թուրքիան գերմանական զենքն ու փողը գործադրում է Միջագետքի և Պաղեստինի ճակատներում ընդհանուր թշնամու դեմ: Բացի այդ՝ Գերմանիան հրաժարվում էր Անդրկովկաս ռազմական ուժ ուղարկելուց՝ մի կողմից պատճառաբանելով, թե մարդուժի տեսակետից շատ նեղ դրության մեջ է, իսկ մյուս կողմից՝ հայ պատվիրակներին հուսադրելով, թե Անտանտի երկրները կաջակցեն, քանի որ նրանց պատերազմական նպատակներից մեկն էլ Հայաստանի ազատագրումն է թուրքերից [2, 180-181]: Հաշվի առնելով Ռուսաստանի ավանդական շահերն Անդրկովկասում և հենվելով Բեռլինում ընթացող խորհրդա-գերմանական գաղտնի բանակցություններում մշակված հիմնադրույթների վրա՝ Գերմանիայի կառավարությունը մտադիր էր ճանաչելու միայն Վրաստանի անկախությունը, իսկ Հայաստանի ու Ադրբեջանի պարագայում երաշխավորելու Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի պահպանումը, այսինքն՝ այդ տարածքների անցումը Ռուսաստանին՝ Բաքվի նավթից բաժին ստանալու և Վրաստանը գերմանական ազդեցության ոլորտ ներառելու պայմանով [7, 112]:

Որքան էլ Կ.Պոլսի կոնֆերանսի շուտափույթ սկսման մասին խոսակցությունները չէին դադարում, այն որոշ ժամանակ անց կորցրեց իր օրախնդիր լինելու իմաստը, քանի որ բոլոր հարցերը, որ վերաբերում էին Կովկասի մասնակցությանը, շատ թե քիչ լուծվեցին Բեռլինում և Վիեննայում [20, 62]: Գերմանացիները՝ ի դեմս գեներալ Օտտո ֆոն Լոսսովի, խորհուրդ էին տալիս հետևողական կերպով թուրքերից խնդրել վերադարձ Բրեստ-Լիտովսկի սահմաններ, իսկ երեք պետությունների վեճերը լուծել Կովկասում դաշինքի բոլոր պետությունների միջնորդությամբ և ոչ թե միայն Թուրքիայի [2, 195]:

Հայկական հարցում ձեռքերը լվանալով՝ Գերմանիան «խղճի առաջ

հանգստանալու համար» Հայաստանի պրոտեկտորատն առաջարկեց Ավստրո-Հունգարիային [20, 55]: Վիեննայի կառավարությունը ողջամիտ չհամարեց Կովկասի ազդեցության ոլորտների բաժանումը, քանի որ Գերմանիան իր համար արդեն վերցրել էր լավագույն պատանները՝ պնդելով խառը ավստրո-գերմանական պրոտեկտորատի վրա: Արտահայտելով կայսրության կառավարության հիմնադրությունները՝ Կ.Պոլսում ավստրիական զինվորական ներկայացուցիչ գեներալ Յոզեֆ Պոմյանկովսկին հունիսի 23-ին հայ պատվիրակների հետ գրույցի ժամանակ ասել էր. «Պետք է հասկանալ հայերի հոգեբանությունը, նրանք արժանի են ազատության և լավ տարածքի» [17, 18]:

Ավստրո-Հունգարիան ցանկություն չունեւր Հայաստանի պատճառով իր հարաբերությունները փչացնել Թուրքիայի հետ, և դա էր պատճառը, որ Հայաստանին ռազմական օգնություն ցույց տալու խնդրի պարզաբանման հարցում բանակցում էր Գերմանիայի հետ՝ առաջ քաշելով իր տնտեսական շահերը: Զթաքցնելով, որ Կովկաս զինվորական մասեր ուղարկելով կարելի է ապահովել հումք և առաջին հերթին՝ նավթ, Ավստրո-Հունգարիայի ԱԳ նախարար Իշտվան ֆոն Բուրիանը կարծում էր, որ ավստրո-հունգարական արշավախումբը ռազմական և քաղաքական առկա պայմաններում կարող է լինել ցանկալի, քանի որ կայսրությունը զգալիորեն կընդարձակի իր ազդեցության ոլորտները: «Կա վտանգ,– զգուշացնում էր նախարարը,– որ մեր զորքերը կգործեն հեռավոր, ճանապարհագուրկ, պարենով աղքատ, քաղաքականապես թույլ կազմակերպված Հայաստանում» [2, 280]: Այդ կապակցությամբ առաջարկվում էր լսել գլխավոր շտաբի պետին և զեկուցել Վիեննա: Օգոստոսի 11-ին ավստրիական զինվորական ներկայացուցիչ գեներալ Յ. Պոմյանկովսկին պատվիրակությանը հայտարարեց Հայաստանին օգնելու կառավարության համաձայնության մասին և հայտնեց, որ Երևան են ուղարկվելու ավստրիական երկու գումարտակ՝ կազմված լեհ զինվորներից, որպեսզի բնակչությունը զգա պաշտպանություն և հանգստանա: Թուրքիայում ավստրիական ներկայացուցիչները ընդհանրապես առաջ էին տանում Հայաստանի նկատմամբ Ավստրիայի հովանավորության գաղափարը՝ հենվելով այն փաստի վրա, որ Ավստրիան միակ պետությունն է, որ գտնվում է թուրքերի հետ բարեկամական հարաբերությունների մեջ: Մասնակի ձևով պատվիրակությանը հասկացվում էր, որ Ավստրիան լավ է տրամադրված հայերի հանդեպ, շնորհիվ Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության գործունեության, դեմ չի լինի իր թագաժառանգներից մեկի հայկական գահի թեկնածությանը: Սակայն, կապված ավստրիացիների՝ թուրքերի հետ հարաբերությունները փչացնելու մտավախության հետ, նախագիծը շուտով թողնվեց: Ավստրիական նախագծերի ձախողմանը ավելի էր նպաստում այն հանգամանքը, որ Հայաստանում բոլոր ճանապարհներն ու հաղորդակցության միջոցները

գտնվում էին թուրքերի ձեռքում: Օգոստոսի 13-ին Յ. Պոմյանկովսկին ՀՀ պատվիրակությանը հայտնեց, որ Երևան կուղարկվի միայն մեծ միասիա՝ 100 մարդուց բաղկացած պահակախմբով, որպեսզի «թուրքերի վրա հոգեբանորեն ազդելու «հնարավորություն ստանա, իսկ զինվորական արշավախումբը չեղարկվում է»: Դրա հետ միասին ավստրիական կառավարությունը պատրաստակամություն էր հայտնում իր մոտ ունենալու հայկական ներկայացուցիչ: Գեներալ Յ. Պոմյանկովսկին հետագայում աջակցեց հայերին իր կառավարության առջև հայկական անկախությունը պահպանելու անհրաժեշտության ու փախստականների վերադարձի հարցում, բայց այդ հարցերը իրենց լուծմանն էին սպասում ձգձգվող կոնֆերանսում [20, 52]:

Կ. Պոլսի բանակցություններում ՀՀ պատվիրակությունն առաջին հերթին աջակցություն էր փնտրում բուլղար պատվիրակներից՝ հենվելով այն ավանդույթների վրա, որ վաղուց կապում էր Բուլղարիան Թուրքիայի դեմ պայքարող հայկական կազմակերպությունների հետ: Օգոստոսի 14-ին պատվիրակությունը խորհրդակցություն ունեցավ բուլղարական դեսպանորդ Կուլուշնի հետ, որը, Կ. Պոլսում կոնֆերանսի հրավիրումը ծայրաստիճան կասկածելի համարելով, հայտարարեց, որ երևի թե ուրիշ միջոց չի մնում Հայաստանի հարցի լուծման համար, քան Երևանում ռուսական իշխանության վերականգնումը: Նման հանգամանքը, նրա կարծիքով, պետք է հայերին բավարարեր՝ ավելացնելով, որ Բուլղարիան որոշել է Երևան ուղարկել զինվորական առաքելություն: ՀՀ պատվիրակությունը տարբեր աղբյուրներից ստացված հաղորդումներից պարզեց, որ բուլղարական կողմն իր դիրքորոշման մեջ անկեղծ չէր և որ Հայաստանի հաշվին առևտրի մեջ էր թուրքերի հետ: Որքան էլ Կուլուշը փորձում էր ժխտել իսկությունը, պարզվեց, որ Կարսից, Արդահանից ու Բաթումից ռուսական զորքերի դուրսբերման վերաբերյալ Բրեստ-Լիտովսկում թուրքերի կողմից առաջադրված պահանջի նախաձեռնությունը եկել էր հենց բուլղարական պատվիրակությունից, որը, այդ հարցում թուրքերին աջակցություն խոստանալով, վերջինից դրա դիմաց փոխհատուցում էր պահանջել Դոբրուջայի հարցում: Ավելին, Կուլուշը ավստրիական դեսպանին խնդրել էր թուրքերին հասկացնել, որ Բուլղարիան նույնպես ձեռնպահ կմնա Թուրքիայի և Անդրկովկասի միջև սահմանների հաստատման հարցում ու կպնդի Բրեստ-Լիտովկսկի պարտավորվածությունների պահպանման վրա: «Բուլղարիայի մասին աւելորդ է ըսել, թէ իրական օգնութիւն մը սպասել կարելի չէր, անոր միջամտութիւնը ոչ միայն պլատոնական սիրային խօսքերէն անդին չէր անցնէր, այլև իր Թուրքիայի հետ ունեցած խնդիրներն իր շահերուն համապատասխան կերպով կարգադրելու համար պատրաստ էր նպաստելու թուրք քաղաքականութեան Կովկասում» [3, 118],– գրում է Աստվածատուր Խաչատրյանը: Բուլղարական կողմի երկա-

կի դիվանագիտությունը [20, 53] հայկական պատվիրակության մոտ մեծ հիասթափություն առաջացրեց, որի մասին պատվիրակությունը իրագեկեց ՀՀ կառավարությանը:

Բոլոր դեսպանները՝ բուլղարական, գերմանական և ավստրիական, միաբերան պնդում էին, որ իբր թե Բաթումի դաշնագիրը չեն ընդունում և չեն ընդունելու, և այս հայեցակետը պիտի լինի առաջիկա կոնֆերանսի հիմունքը: Հայոց Ազգային խորհրդի բեռլինյան պատվիրակության հետ համախորհուրդ գործող Կ. Պոլսի հայկական պատվիրակության համար գնալով պարզ էր դառնում, որ կոնֆերանսը, որին մասնակցելու համար նրանք շտապ հրավիրվել են Կ. Պոլիս, շուտով չի կայանալու: Ակնհայտ էր դառնում, որ Հայկական հարցի և ընդհանրապես Անդրկովկասին վերաբերող բոլոր հարցերի լուծման ծանրության կենտրոնը տեղափոխված է Բեռլին: Գերմանիան, չընդունելով Բաթումի պայմանագիրը, աշխատանք էր տանում Բրեստի դաշնագիրը վավերացնելու համար: Բեռլինը վեր էր ածվել Քառյակ միության երկրների դիվանագիտական հարաբերությունների կիզակետի, իսկ Կովկասի հարցում՝ նրանց հետաքրքրությունների բախման կենտրոնի: Հայկական հարցը քննարկվում էր այդ հարաբերությունների համատեքստում: Եվ քանի որ Քառյակ միության տերությունները համաձայնության չէին հասնում հիմնական հարցերի շուրջ, Կ. Պոլսում նախատեսված կոնֆերանսի հրավիրումն անընդհատ հետաձգվում էր:

Ելնելով նրանից, որ հայկական անկախության ճանաչումը կոալիցիայի ղեկավարների՝ Վիեննայի ու Բեռլինի խորհրդակցությունների ժամանակ դրական առումով չլուծվեց, Հայաստանի ԱԳ նախարար Ալ. Խատիսյանը, որը դեռ գտնվում էր Կ. Պոլսում, սեպտեմբերի 12-ին շրջաբերական նոտայով դիմեց կոալիցիայի բոլոր տերությունների ներկայացուցիչներին՝ բողոքելով չճանաչման դեմ:

Ցեղասպանության հետևանքով հայրենագրված հայ գաղթականների տունդարձը կազմակերպելու և ներքին կյանքը կարգավորելու վերաբերյալ հայ պատվիրակների՝ բազմիցս արված հարցադրումներին թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաները վերացական և խուսափողական պատասխան տվեցին [7, 109]: Շողոքորթությունների, կեղծ խոստումների և դիվանագիտական ճնշմանը զուգահեռ թուրքերը արգելում էին հայ գաղթականների վերադարձը գրավված հայկական տարածքներ՝ նպատակ ունենալով մինչև խորհրդաժողովը թրքացնել դրանք [7, 111]: «Թուրքերու առերևույթ ըրած խոստումը՝ հայ փախստականներն իրենց տեղերն վերադարձնելու խնդրում՝ բոլորովին գուրկ է արժեքել» [3, 119],– ասվում էր Կովկասում Գերմանիայի ներկայացուցիչ Ֆոն Կրեսի՝ 1918 թ. օգոստոսի 26-ի Պոլսի գերմանական դեսպան Բենսդորֆին ուղարկած հեռագրում: Հայկական պատվիրակությունը

փորձում էր նաև թույլտվություն ձեռք բերել արևելահայ գաղթականների համար՝ վերադառնալու թուրքերի կողմից գրավված Արևելահայաստանի տարածքները: Բնակչության գերձանրաբեռնվածությունը թեթևացնելը կարող էր հայկական հանրապետությանը փրկել համատարած սովից: Այդ հարցում 1918 թ. հունիսի և հուլիսի ամբողջ ընթացքում իրթիհադական ղեկավարները անհաղորդ էին: Որոշակի առաջընթաց նկատվեց հուլիսի վերջին: Օգոստոսի 1-ին պատվիրակությունը հեռագրով ՀՀ կառավարությանը տեղեկացրեց օսմանյան նախարարների խորհուրդի ընդունած որոշման մասին, համաձայն որի՝ փախստականները կարող էին առանց որևէ արգելքի վերադառնալ Բաթումի շրջան ու Ալեքսանդրապոլի մերձակայք: Մնացած փախստականների հարցը մնում էր բաց [20, 51]: Օգոստոսի վերջերին թուրքերը մի փոքրիկ զիջում արեցին, ըստ որի՝ թույլատրվում էր հայրենադարձություն Երևանի նահանգի կենտրոնական մասում, Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթգլխից 20 կմ հեռավորությամբ [9, 56]: Հայկական պատվիրակությունը սեպտեմբերի 21-ին Էնվեր փաշայի հետ ունեցած տեսակցության ժամանակ պնդեց փախստականների՝ իրենց օջախները վերադարձի լուծման վրա, խնդրեց գերեվարված հայերի ազատ արձակման և նրանց վերադարձի և այլնի մասին: Նշված խնդրանքներից բավարարվեց միայն ռազմագերիների ու ոչ մեծ քանակությամբ տեղահանված քաղաքացիների վերադարձի խնդրանքը [20, 63]: Խնդրի վերաբերյալ Ավ. Ահարոնյանի շարունակվող խնդրանքները արդյունք չտվեցին:

Կ. Պոլսում ընթացող հայ-թուրքական բանակցությունները ավելի աշխույժ ու կոնկրետացնող բնույթ ստացան սեպտեմբերի վերջերին: Ինչքան առաջին աշխարհամարտը մոտենում էր ավարտին, այնքան թուրքական կողմը զիջող էր դառնում: Վախենալով Անգլիայի ու ԱՄՆ-ի առջև ապագա պատասխանատվությունից՝ նկատելի է դառնում հայկական հարցի նկատմամբ թուրքերի դիրքորոշման փոփոխությունը:

Սեպտեմբերին, երբ Գերմանիան և Խորհրդային Ռուսաստանը վավերացրին լրացուցիչ պայմանագիրը, որը Կովկասը բաժանում էր ազդեցության երկու գոտիների, Էնվեր փաշան Ավ. Ահարոնյանին և Ալ. Խատիսյանին ակնարկեց, որ Թուրքիան կպաշտպաներ Հայաստանի հավակնությունները Լոռու և Փամբակի նկատմամբ և կարող է, ի վերջո, թույլատրել հանրապետության ծավալումը Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի սահմաններում: Իրթիհադականները ավելի հակված էին այդ շրջանների ներառումը Հայաստանի, քան Վրաստանի մեջ, որը գերմանական պրոտեկտորատ էր [9, 57]: Սեպտեմբերի վերջերին Թալեաթ փաշան հայտարարեց, որ իր կառավարությունը Հայաստանին ավելի մեծ զիջումներ կչնորհի, քան այնպիսիք, որոնք փնտրում էր Ավ. Ահարոնյանի պատվիրակությունը նախորդող բանակցություններում: ՀՀ պատվիրակության առանձնահատուկ նպատակների մեջ էր մտնում Փամ-

բակից և հարավային Լոռուց օսմանյան գորքերի հետքաշումը, մի շրջան, որը բռնակցված չէր, բայց և այնպես գրավված էր Թուրքիայի կողմից: Հայաստանը պահանջում էր Երևանի նահանգի Ալեքսանդրապոլի գավառի Փամբակի շրջանը և Թիֆլիսի նահանգի Բորչալուի գավառի հարակից Լոռու շրջանը: Չնայած թուրքական գորքերը դուրս բերելու վերաբերյալ օսմանյան զինվորական նախարարության բազմաթիվ հայտարարությունների՝ մինչև հոկտեմբերի կեսերը հետկանչի հրաման չարձակվեց, մինչև որ կենտրոնական տերությունների մոտալուտ պարտությունն ակնհայտ դարձավ [9, 56]:

Հայերի դիրքը գնալով բարելավվում է՝ կապված աշխարհամարտում Թուրքիայի ու նրա դաշնակիցների մոտալուտ պարտության հետ: Հոկտեմբերի 5-ին Հալիլ բեյը Ալ. Ահարոնյանին հայտնում է, որ Թուրքիան որոշել է տարհանվել մինչ Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով սահմանված սահմանը, և հիմա չգիտի, թե ինչպես բաժանի ազատագրված տարածքը անդրկովկասյան երեք երիտասարդ հանրապետությունների միջև: Հոկտեմբերի 15-ին պատվիրակությունը լինում է նոր մեծ վեզիրի՝ Իսմեթ փաշայի մոտ, զեկուցում հայկական կողմի բոլոր ցանկությունների, գլխավոր առմամբ՝ սահմանային հարցերի, ներառյալ Ղարաբաղի մասին [3, 197]: Հոկտեմբերի վերջերին, երբ օսմանյան պատվիրակությունը պատրաստվում էր նավարկել Լեմնոս կղզի՝ հաշտություն խնդրելու, պատվիրակության ղեկավար Հուսեյն Ռաուֆ բեյը իր մոտ է հրավիրում Ալեքսանդր Խատիսյանին՝ համոզելու ուղեկցել իրեն՝ իբրև վկայություն հայ-թուրքական ջերմ սրտակցության: «Լա նշեց, թե որպես փոխհատուցում, թուրքական կառավարությունը կհանձնի Կարսը և Արդահանը, կվերականգնի 1914 թ. սահմանները և նույնիսկ հնարավոր է՝ կհամաձայնի լրացուցիչ մանր տարածքային ճշգրտումներ կատարելու հոգուտ Հայաստանի» [4, 94],- գրում է Ալ. Խատիսյանը: Հայկական պատվիրակությունը, ենթադրյալ թուրքական զիջումները անընդունելի գտնելով [4, 94], հրաժարվեց Հուսեյն Ռաուֆի առաջարկն ընդունելուց և մնաց Կոստանդնուպոլսում, մինչև Մուղրոսի զինադադարի պայմանները հայտնի դարձան, և քառամսյա սպասումից հետո վերադարձավ Հայաստան [8, 35]:

Եզրակացություն

Ինչպես Բեռլինում ու Վիեննայում, այնպես էլ Կ.Պոլսում Քառյակ միության երկրները չցանկացան իրենց վրա վերցնել հայերին հուզող խնդիրները ու նեղացնել իրենց դաշնակից Թուրքիային: Նրանք բավարարվեցին ընդհանուր խոսքերով ու հայ ժողովրդի տառապանքների հանդեպ իրենց համակրանքների մասին հայտարարություններով, որից հայերը ոչ մի շահ չունեցան [17, 25]: Թուրքերն ամեն կերպ կառչած մնացին Բաթումի պայմանագրից, հատկապես այն կետերից, որոնք վերաբերում էին Հայաստանին: Բա-

թումի պայմանագիրը վերանայելու նպատակով Կ.Պոլսում հրավիրված կոնֆերանսը այդպես էլ չկայացավ: ՀՀ պատվիրակությունը Կոստանդնուպոլսում մնաց մինչև Մուղրոսի զինադադարի պայմանների հայտնի դառնալը և քառամյա սպասումից հետո վերադարձավ Հայաստան:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.1-185>

Գրականություն

1. Աբրահամյան Հ., Արցախյան հիմնահարցը Ղարաբաղի հայության համագումարի որոշումներում, Դրոշակ, թիվ 14, 1998:
2. Ավետիսյան Հ., Հայկական հարցը 1918 թվականին, Երևան, 1997:
3. Խաչատրյան Աստ., Արևելահայ և թուրք դիվանագիտական հարաբերությունները, Երևան, 2010:
4. Խատիսյան Ալ., Հայաստանի Հանրապետության ծագումն ու զարգացումը, Բեյրութ, 1968:
5. Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի նիստերի արձանագրություններ 1918-1920 թթ., Երևան, 2010:
6. Հայաստանի անկախության հռչակումը և իշխանության կենտրոնական մարմինների ձևավորումը (1918 թ. մայիս-հուլիս), փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, Երևան, 2009:
7. Հայոց պատմություն, հ. 4, մաս առաջին, Երևան, 2010:
8. Հարությունյան Հ., Լեոնային Ղարաբաղը 1918-1921 թթ., Երևան, 1996:
9. Հովհաննիսյան Ռ., Հայաստանի Հանրապետություն., հ. 1, առաջին տարին, 1918-1919, Երևան, 2005:
10. Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993:
11. ՀԱԱ, ֆ.200, ց. 1, գ. 657, թ.125:
12. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 11, թ.162:
13. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 12, թ.125:
14. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 656, թ. 49-50:
15. ՀԱԱ, ֆ.222, ց. 1, գ. 12, թթ.103-104:
16. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 80, թթ.163-166:
17. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 13, թ. 18:
18. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 180, թ. 25:
19. Балаев А., Мамед Эмин Расулзаде 1884-1955, Москва, 2009.
20. Туманян М., Дипломатическая история Республики Армения 1918-1920 гг., Ереван: 2012.
21. Армянский вопрос и геноцид армян в Турции (1918-1919) (материалы политического архива Министерства иностранных дел кайзеровской Германии, новые документы), Ереван: 1995.

Делегация Республики Армения на Константинопольской конференции

Юрик Гулян

Резюме

Ключевые слова: *Армянский вопрос, конферанс, делегация, переговоры, территориальные вопросы, посол, независимость, договор*

Заключение договора в Батуме между Турцией и недавно провозглашенными республиками Закавказья произошло без участия Германии и Австро-Венгрии. Германия, выступавшая против расширения турецкого влияния за счет немецких интересов, предложила пересмотреть решения, принятые в Батуме. Армянская делегация прибыла в Константинополь по приглашению османского правительства. Деятельность делегации должна была обеспечить подписание более благоприятного соглашения по сравнению с Батумским договором. Турецкая сторона, не принимая во внимание декларацию о независимости Армении и документы, предъявляемые армянскими делегатами, подчеркивала, что в Батуме была заключена соответствующая конвенция, следовательно, оставалось только одно: формальные подписи мировых держав. На практические вопросы армянских делегатов турецкие высокопоставленные должностные лица отвечали абстрактно и уклончиво, а в территориальных спорах безоговорочно поддерживали Азербайджан, решительно выступая против вхождения Карабаха и Зангезура в состав Армении. Армянская делегация надеялась, прежде всего, на Германскую империю. Однако Германия не собиралась оказывать содействие Армении и тем более защищать ее от территориальных притязаний соседних Грузии и Азербайджана. Портить отношения с Турцией из-за Армении не хотела и Австро-Венгрия. Получить поддержку Болгарии также не удалось. Как в Берлине и Вене, так и в Константинополе страны Совета четырех не пожелали взять на себя ответственность за решение «армянского вопроса» и огорчить своего союзника – Турцию. Константинопольская конференция так и не состоялась. Делегация РА осталась в Константинополе до того, как стали известны условия Мудросского перемирия и после четырехмесячного ожидания вернулась в Армению.

The Delegation of the Republic of Armenia at the Conference of Constantinople

Yurik Ghulyan

Summary

Key words: *Armenian question, conference, delegation, negotiation, territorial issues, ambassador, independence, contract*

The signing of the treaty between Turkey and the newly independent Transcaucasian republics took place in Batum without the participation of Germany and Austria-Hungary. Germany, being against the increase of Turkish influence in Transcaucasia at the expense of Germany, made a proposal to review the decisions made in Batum. The Armenian delegation went to Constantinople by the invitation of the Ottoman government. The delegation's activity was aimed at ensuring the signing of a more favorable agreement compared to the treaty of Batum. The Turks, not attaching any importance to the declaration of independence of Armenia and the documents presented by the Armenian delegates, emphasized that everything came to an end in Batum, the pact was signed thus, it was only necessary for the powers to sign the document. The high-ranking Turkish officials gave abstract and evasive answers to the practical questions of the Armenian delegates, and they unconditionally supported Azerbaijan in territorial issues, resolutely opposing the issue of including Karabakh and Zangezur to Armenia. The Armenian delegation kept hope for the German Empire, but Germany did not intend to extend the patronage of Armenia, let alone protect it from the territorial ambitions of neighboring Georgia and Azerbaijan. Austria-Hungarian Empire also had no desire to spoil relations with Turkey because of Armenia. Hopes to receive Bulgarian support did not have any results either. As in Berlin and Vienna, as well as in Constantinople, the countries of the Quad Union did not want to take upon themselves the issues of the Armenians and offend their ally Turkey. Thus, the conference of Constantinople did not take place. The RA delegation stayed in Constantinople until the terms of the Mudros truce became known and returned to Armenia after a four-year wait.

Ներկայացվել է 16.03.2023 թ.

Գրախոսվել է 11.04.2023 թ.

Ընդունվել է տպագրության 25.05.2023 թ.